

Lágrová literatura

Rozdílné přístupy v povídkách „Medaliony“ Zofie Nałkowské a „Pożegnanie z Marią“ Tadeusze Borowského

„Medaliony“ Zofie Nałkowské i „Pożegnanie z Marią“ Tadeusze Borowského mají více či méně autobiografické rysy, obě knihy jsou rovněž souborem povídek, jež spolu volně souvisejí, zásadně se však liší vypravěčskou perspektivou, časem příběhu a zpracováním lágrové zkušenosti.

Zofia Nałkowská v „Medalionech“ vyšla ze své poválečné zkušenosti členky Mezinárodní komise zkoumající hitlerovské zločiny v Polsku. Zvolila vnější vyprávěcí perspektivu, tj. er-formu. Povídky mají rámcovou formu dialogu, v němž je autorka vždy upozaděna, a tak vše, co se o postavách povídek dozvídáme, dozvídáme se prostřednictvím jejich přímé řeči, jejich zpovědi neznámé osobě.

Tak např. povídka Profesor Spanner je koncipována jako poválečný výslech pomocníka profesora Spannera, lékaře v koncentračním táboře. Zpovídaný člověk pomáhal profesoru Spannerovi oddělovat lidský tuk od kostí, aby z něj mohl německý lékař vyrábět mýdlo. Tento pomocník je mladší, hubený, bledý, modrooký Polák. Nepřiznává si vlastní vinu, tvrdí, že celou dobu netušil, že dělat z lidského tuku mýdlo je zločinem. Postava zůstává beze jména a známe ji jen z dialogů. Mužského vypravěče má také povídka Człowiek jest mocny, v níž Michał P. vypráví, jak v koncentračním táboře pracoval na vykopávání hromadných hrobů, jelikož ještě neexistovaly pece, a když spatřil mrtvoly své ženy, sedmiletého synka a čtyřleté dcerky, prosil esesmany, aby ho zastřelili, ti to však odmítli s konstatováním, že je silný a ještě udělá dost práce. Michałovi P. se nakonec podaří vyskočit z auta odvázejícího vězně na práci do lesa, utéct, a tak se zachránit.

Formu dialogu má navenek také povídka Dno, v níž žena, jež ztratila děti v koncentračním táboře, rozmlouvá s jinou ženou, ale v podstatě jde o dlouhý monolog ženy přeživší Ravensbrück. Tato žena popisuje cestu transportem i procesy práce a mučení,

kterým byly ženy vystaveny. Neznáme její jméno ani věk, vše, co o ní víme, prozrazuje sama svou zpovědí jiné ženě, jež po celou dobu nepromluví.

Rámcovou formu dialogu má i povídka *Kobieta cmentarna*, v níž žena zalévající na polském hřbitově květiny na hrobech, vede s neznámou vypravěčkou dialog, či spíše monolog, o tom, co denně slýchá z koncentračního tábora – jak Židé páchají sebevraždy, jak raději volí dobrovolnou smrt, než aby umírali v plynových komorách udušeni cyklonem B. Stejně jsou vystaveny i povídky *Dwojra Zielona* a *Wiza*. *Dwojra Zielona* je Židovka přeživší koncentrační tábor Majdanek, která při koupi náhradního oka a brýlí vypráví optičce svou zkušenost s životem v lágru: jak zemřel její muž, jak přišla o oko při střelbě SS na ulici, jak pracovala v koncentračním táboře a od smrti hladem se zachraňovala tím, že si postupně vytrhávala všechny zlaté zuby, za něž si pak kupovala chleba, i o osvobození KT Rudou armádou. V povídce *Wiza* vypráví svůj příběh Židovka, která na počátku druhé světové války konvertovala ke katolictví, ale přesto prošla koncentračním táborem, jež přežila. Vypráví jiné ženě, jak stávaly s ostatními vězenkyněmi v mrazu na louce čekající třeba i celé dny na úklid ubikací, a jak, když jednoho dne zasvítilo slunce, se přesunuly všechny ženy na slunce a řecké Židovky zpívaly hebrejsky židovskou hymnu. V ostrém kontrastu k tomuto prosluněnému dni je však závěr vyprávění, v němž se dozvídáme, že druhý den poté proběhla selekce, již přežila právě pouze vypravěčka.

Naproti tomu opravdu dialogickou formu má povídka *Przy torze kolejowym*, jež začíná útekem z transportu smrti. Několik Židů se u jedné vsi pokusí vyskočit z transportu, dva zůstanou ležet mrtví na náspu, přežije jen mladá žena, má však zraněnou nohu a nemůže dále utíkat. Místní lidé chodí okolo, prohlížejí si ji, ale všichni se bojí ukrýt ji u sebe doma. Jen jeden mladík jí na požádání postupně přinese líh, vodku a cigarety. Okolo projde i místní policie, žena je žádá, aby zkrátili její utrpení a zastřelili ji, ale policisté odmítnou. Mladík po určitém váhání od nich vezme revolver a splní ženino přání. Povídka je vystavena z dialogů ženy s mladíkem a okolními kolemjdoucími, na závěr, po její smrti, jsou pak slyšet dialogy místních lidí.

Ze zvoleného vyprávěcího schématu se vymyká pouze poslední povídka *Dorośli i dzieci w Oświęcimiu*, která není zpovědí jednoho člověka, ale jakýmsi obecným shrnutím, informujícím o systému koncentračních táborů a životě v nich.

„Medaliony“ Zofie Nałkowské jsou vlastně jakýmsi medailonky, drobnými výstižnými příběhy jedinců, kteří mají zkušenost, vnitřní či vnější, a co je zajímavé, z pozice obětí, pozorovatelů i spolupachatelů, s druhou světovou válkou a koncentračními tábory. Povídky jsou výrazně odosobněné, neboť u většiny postav není uvedeno jméno, věk ani žádná

jiná identifikační informace. Z jednotlivých medailonků, ze střípků příběhů, se tak skládá obraz skutečnosti, přičemž zmíněná odosobněnost postav ukazuje v obecné rovině na fakt, že v koncentračních táborech se lidé stávali lidmi beze jména, bez identity, tedy pouhými čísly, ukazuje na mašinerii druhé světové války a její odlidštění.

Zatímco „Medaliony“ Zofie Nałkowské jsou autobiografické jen do té míry, že autorka vychází se své poválečné práce a je v povídkách přítomna jako postava, již postavy jejích povídek vyprávějí své příběhy týkající se lágrové zkušenosti, tak „Pożegnanie z Marią“ Tadeusze Borowského má silně autobiografické rysy, neboť autor měl osobní zkušenost s nacismem z několika koncentračních táborů. Všechny povídky Borowského souboru mají vnitřní vyprávěcí perspektivu, jsou psány ich-formou a spojeny postavou vypravěče Tadka.

V úvodní stejnojmenné povídce Pożegnanie z Marią zachycuje Borowski Varšavu v čase okupace. Neukazuje však válku s Němci, ale každodenní boj o přežití – získávání topiva, oděvů, materiálů pro stavební firmu, jejíž šéf šmelinaří, aby firma přežila, včetně toho, že obchoduje nelegálně s ghettem. Tadek se živí v této stavební firmě, ale zároveň studuje v podzemní univerzitě, pokoutně rozmnožuje builietiny a píše básně. Má snoubenku Marii, o niž se kvůli její nepraktické snivosti a především kvůli jejímu míšenému árijsko-semitskému původu bojí. Tadek šéf schovává starou Židovku, která kdysi byla jeho šéfovou v jeho prvním zaměstnání a všechno ho naučila. Skrze konexe chce pomoci z ghetta i její dceři, ale ghetto už je uzavřené a nelze se z něj dostat, proto se stará Židovka vrací za dcerou, aby umřela spolu s ní. Všudypřítomný strach vzrůstá, když nacisté rozšiřují své pouliční lapky i na místní nežidovské obyvatele. Když se jednoho dne Maria dlouho nevrací, vychází Tadek na ulici a spatří ji v poslední chvíli, když ji hlídka SS sebere jako míšenku na ulici a odváží. Později se dozvídá, že byla odvezena do koncentračního tábora, kde z jejího těla udělali nacisté mýdlo.

Všechny Borowského povídky se vyznačují nepatetičností, nesentimentálností, přísným civilismem, odporem vůči heroizaci postav i postojů. Jeho povídky nevyužívají lágrové tematicky k černobílému označení pachatelů a obětí, ale k zobrazení běžného života v koncentračních táborech. Na rozdíl od povídek Nałkowské se však neodehrávají ex post, po válce při retrospektivním vyprávění, ale přímo za války v okupované Varšavě a v různých nacistických lágrech.

Tak v povídce Dzień na Hermentzach zachycuje jeden den v KT: bitvy o jídlo (o chléb a polévku, kdy silnější a zdravější dostávají přidáno a slabí ne, jelikož jsou už odsouzeni do plynu), rozboje s esesmany (scénka s káphem, který si chtěl od Tadka koupit jeho pevné

boty, jež on získal výměnou za jídlo), strach ze selekcí, výměnný obchod v koncentračních táborech (paní Haneczka z kuchyně s vězni mění věci za jídlo) i sociální vztahy (ten, kdo tě okrade o jídlo, je nepřítel, a při nejbližší příležitosti mu to oplatiš, anebo ho zabiješ), ulévání se z práce, aby lidé více vydrželi a přežili.

V povídce Proszę państwa do gazu zase popisuje práci komanda zv. Kanada v Osvětimi, jehož byl členem. Jejich úkolem bylo pomáhat při přípravě lidí do plynu, tj. skládat na hromadu jejich věci, oddělovat peníze, šperky a cennosti, které poputují do Říše a pokládat kolejnice do nové části tábora Auschwitz-Birkenau. Popisuje systém selekcí a scény z odvozu do plynových komor, jako např. scénu kdy mladá židovská matka, chtějíc se zachránit, zapírala své dítě, které ale za ní běželo a křičelo „mámo“, až jeden Rus tuto Židovku zbil před esesmanem a vrazil jí dítě do náručí, aby byla následně poslána do plynu i s dítětem.

V Śmierci powstańca pak líčí smrt starého vězně, který bojoval ve varšavském povstání. Tento muž chce od Tacka koupit výměnou za chléb ořechy, Tadek se dlouho zdráhá, nakonec muž prodá hrst ořechů, ale starcův žaludek takový typ stravy nevydrží, má křeče a Tadek ho nechce nechat odnést na marodku, takže bývalý povstalec je nakonec odsouzen k smrti.

Závěrečná povídka Bitwa pod Grunwaldem zachycuje absolutní demoralizaci po osvobození KT Dachau americkými vojsky, lidé se různě šourají po táboře, okrádají se navzájem, aby měli něco, až je odvezou transporty do vlasti. Američtí vojáci nešťastnou náhodou zastřelí českou Židovku při návratu z procházky s Tackem, když přelézá bránu tábora. Rozzuřený dav křičí na Američany: „Ges-ta-po! Ges-ta-po! Ges-ta-po!“ V předvečer zrušení koncentračního tábora a odvozu zbylých lidí a zároveň ve výroční den slavné polské vítězné bitvy pod Grunwaldem pálí lidé německé uniformy SS, aby se tak symbolicky pomstili za spáchané nacistické zločiny.

Povídky Nałkowské a Borowského se tedy liší mírou autobiografičnosti, vypravěčskou perspektivou, časem vyprávění i mírou syrové racionality, v níž jde Borowski vždy o kus dále než Nałkowska.

Použitá literatura:

Borowski, T.: Pożegnanie z Marią. Kamienny świat. Wydanie pierwsze w tej edycji, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1972.

Nałkowska, Z.: Medaliony. Wydanie VIII, Czytelnik, Warszawa 1972.